

(əvvəli ötən sayımızda)

Sumer-akkaddilində insan başlı öküz "kusarikki" adlanırdı ki, onun hərfi mənası vəhşi öküz deməkdir. (Schramm W. 2010, Səh. 16)

Bu sözün mənasını türkçə aydınlaşdırsaq "kuz/quz" öküz deməkdir, "ar/er" isə adam, sondakı "iqqi/iqe" sözü isə yekə, böyük və ya ağa deməkdir. Beləliklə, Akkad dilinə Sumer dilindən keçmiş Kusarikki sözünün mənası ayaqları öküz ayağı bədəni insan bədəni şəklində doğulmuş öküzlə eyniləşdirilən Oğuz xaqanın təmsalidir.

Avestadakı Qopadşah adı əslində sumer-akkad dilindəki Kuzar sözünün təhrif olunmuş şəklidir. Sumer dilində Qu və Quz öküz deməkdir. Sözün əsl Quz/Kuzöküzü, yəni Oğuzu bildirir. Kusarikkisözünün türk dilində mənası "Böyük Öküz adam" olub, əslində Oğuz şah deməkdir. Avestanın Bundaxşin bölümündə Qopadşahın adı "Qaus pada" kimi izah olunur və mənası öküz ayaqlı deməkdir. Göründüyü kimi Qopad adı Öküz ayaqlı Oğuzun ekvivalentidir.

Qopadşah adı kassi dilində Bader-Sahadının qədim iran mənbələrinə keçmiş fonetik şəklidir. Fournet Kassi dilində Bad-er sözünün mənasını "öküz adam" kimi izah edir, sahise tanrı deməkdir, beləliklə, sözün mənası kassi dilində "Öküz adam tanrı" anlamı daşıyır. (Arnaut Fournet, 2011, Səh. 7, 17)

Samilərin Kassi/kaşşi adlandırdıqları Kas etnoniminin əsl Quz/kus şəklindədir və Quz eponimi sonradan xalqın etnoniminə çevrilmişdir. Kassi dilinin müasir bilgilərindən olan Arnaut Fournet bu dildə Quz adına bağlı bir neçə tanrı adı müəyyən etmişdir. Kassi dilində Quz-ar tanrı adı da mövcuddur və mənası öküz adam deməkdir. Bu söz yenə kassilərdə öküz-adam tanrı obrazına etiqadı əks etdirməkdir. Bu adla əlaqədar kassilərdə Quzar Buqaş, Quzar İlu kimi tanrı adları mövcuddur. (Arnaut Fournet. Kassite language, Səh. 13)

Kassi hökmdarları özlərini "Tanrıların kutsal öküzü" adlandırırdılar. (Kamal Balkan. 1948, Səh. 729)

Georq Hüsinq Elamin güney ləhcəsində kassi xalqının öz adını Kussi şəklində ifadə etdiklərini yazır. (Georg Hüsing, 1908, Səh. 24)

Quti etnoniminin sumer loqoqramı Qudu-a-ki şəklində yazılırdı ki, bu Quti ölkəsi adının

Quzan şəhər dövləti mövcud idi. Arameylər buranı işğal etdikdən sonra özlərinə paytaxt etmişdilər. E. q. 808-ci ildə Assuriya kralı III Adadnirari Quzanı işğal etmişdir. II Sarqon yerli Quti əhalisini Samarraya köçürərək yerinə yehudiləri yerləşdirmişdir.

Tanrı An öz şəhəri Uruku idarə etməyi qızı Nannardan olan nəvəsi İnnannaya həvalə etmişdi və akkadların Nerqal adlandırdıqları Anın qüdrətli "vəh-

Ələsgər Siyablı

lində də ifadə olunur. (Wiggermann-Nergal, 1999, Səh. 216)

Sumer dilində dialekt fərqliliyinə uyğun olaraq bir çox eynimənalı sözlərin sonu d-r-z hərfləri ilə bitir. Bu dialektlərə uyğun olaraq öküz anlamındaki Qudsözü digər dialektlərdə Quz, Ukuz və Ukur şəklində yazılır. Mənşə baxımından kökü sumer dilinə bağlı olan Türk dilləri də sumer dilinə xas bu dialekt fərqliliyini qoruyub saxlamışdır. Türk dillərində də Oğuz sözü müxtəlif dialektlərdə Quz, Uquz, Oqur, Ukur şəklində ifadə olunur.

Alman türkoloqu Şott Ural-altay dilləri üçün ümumi olan ökür/ökör/üker/ukur sözlərinin türk dilində öküz şəklində ifadə

"Uyğur" sözünün qarşılığıdır. (Alimcan İnayət, 2008, Səh. 1-8)

Müxtəlif dillərdəki tarixi mətnlərdə Uyğur adının yazılış şəklini və mənasını təhlil edən Alimcan İnayət əsgir Türkçədə çay anlamına daşıyan Öqüz/üqüz sözü, öqüz/üqüz-oquz/uquz-öqür/üqür-oqur/uqurşəklində dəyişikliyə məruz qalaraq Uyğur şəklini almış olduğunu, nəticə etibarlı ilə "Oquz" və "Uyğur" sözlərinin eyni kökdən gələrək "çay-nəhir" demək olduğunu yazır. Eyni adı daşıyan bu iki boy uzun tarixi zaman içərisində fərqli coğrafi və mədəni şəraitdə yaşadıqlarına görə fərqli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olmuş və iki fərqli etnik topluma çevrilmişlər. (Alimcan İnayət, 2008, Səh. 1-8)

Uyğur araşdırıcı etnoqrafı Abdurəhim Habibulla Uyğur adının qədim deyiliş formalarından birinin "Udqr" şəklində olduğunu və onun sonrakı dövrlərdə fonetik dəyişikliyə uğrayaraq Uyğur şəklində ifadə

Dünya tarixinin Turan dövrü

qədim mətnlərdə yazılış şəklidir. (D. Miller, Mark Shipp. 1996. Səh. 76)

Etnonimin sumer dilindən tərcüməsi "Qutilərin ölkəsi" deməkdir. Quti etnoniminin kökünü də Qut\Qud sözü təşkil edir ki, mənası öküz deməkdir.

Landsberqer qutilər haqqında yazır ki, Qutium xalqının adındakı akkadlara məxsus nisbət şəkilçisi olan ium sonluğunu kənara qoysaq, yerində Qut adı qalır. Bu adı daşıyan lartariximizdə türklərlə ən yaxın münasibət göstərən, hətta bəlkə onunla eyniyyət təşkil edən tayfadır.

Qutilərin yaşadıqları ərazidə Mesopotamiyanın şimal-qərbində Habur çayının yaxınlığında yerləşən dəmir dövrünə aid

şi səma öküzü" Qu-qal-annanı ona yardım üçün göndərmişdi. "Sumer miflərində Nerqal öküz obrazında təsvir olunur və Sumerin qədim piktoqraf işarəsi ilə Kuş-unu kimi yazılır. Nerqal yeraltı dünyanın hökmdarıdır. Ən qədim sumer mətnlərində Nerqal öküz tanrı Kut adlanır ki, Qud Sumer dilində öküz deməkdir. Nerqal adının mixi ideogramının oxunuş formasından biri də Ukurşəklindədir. Bu söz müxtəlif oxunuşlarda Ukuz şəklində

olunduğunu yazır. (W. Schott, 1849, Səh. 57)

Uyğur araşdırıcı Alimcan Hidayət Çinin Şanq sülaləsi dövrünə (e. q. XVI-XI əsrlər) aid salnamələrdə çincə "Qui-fanq" adındakı "Qui" kəlməsinin Oğuz adının çincə ən qədim yazılış şəklində olduğunu qeyd edir. "Qui" heroqlifi həmin dövrdə "qür", "üqü", "wuku" şəklində tələffüz olunurdu və əslində "Oqur" sözünün çin dilindəki transkripsiyonudur. Oquz, Oqur sözləri isə

edildiyini yazmışdır. Rus türkoloqu Baskakov Oquz və Oqur sözlərinin önündəki "O" tək hecalı sözü qədim türk dilində "düşünmək" anlamı daşdığına və onun ağıl və tefəkkür anlamındakı "öq" sözünün də ondan yarandığını qeyd edir. (Alimcan İnayət, göstərilən əsər)

Sözün ilk hecasını təşkil edən Ud sözünü Osman Nədim Tuna sumer dilində "öküz" anlamı daşıyan Qudsözünün türk dilindəki fonetik ifadəsi olduğunu yazır. Ud/Uz qədim türk dilində "buğa və inək" anlamı daşıyır. (Osman N. Tuna. 1990; DTS, 1969, Səh. 605)

F. Bayat "Uyğur" adının mənasını "öküz və ya buğa" qəbiləsi kimi izah edir. (Füzuli Bayat. 2007, C 1, Səh. 183-186)

Oğuz adının etimologiyasını araşdıran Denis Sinor Oğuz adının mənasının "buğa və öküz" olduğunu yazır və bu sözün bütün türk ləhcələrində eyni mənə daşdığına və Oğuz adının çuvaşlarda "oqur" şəklində yazıldığını bildirir. (Denis Sinor. 2012, 4(1-2))

Oğuz/Oqur sözünü türkçenin r dialektində danışan boylar Oqur/qr, türkçenin zdialektində danışan boylar isə Oğuz/quz şəklində ifadə edirlər. Bir çox müəlliflər Oqur və Oquz adlarındakı qur/quz sözlərinin müstəqil şəkildə də işləndiklərini və yenə də öküz anlamı daşdığına yazırlar. Lakin Alimcan İnayət həmin sözlərin də yalnız çay-nəhr anlamı daşdığına yazır. (A. İnayət, 2008, Səh. 1-8)

Yuxarıdakı şərhlərdən belə nəticə alınır ki, Öküz/Okus/Quz/uz/ud sözləri türk dilində fərqli fonetik şəkildə ifadə olunsalar da türk dilində həm öküz, həm də çay anlamı daşımaqdadır.

Öküz kultunun ilkin mənbəyini Sumer mifologiyası təşkil etmiş və sonradan o digər xalqların mifoloji sistemində önəmli yer tutmuşdur.

(ardı gələn sayımızda)